

Smrt v Praze: schizofrenie a sebevražda v éře radostného budování socialismu a „normalizace“¹

Josef Vojvodík

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
Josef.Vojvodik@ff.cuni.cz

SYNOPSIS

Death in Prague: Schizophrenia and Suicide in the Era of Gleefully Building Socialism and 'Normalisation'

As early as 1956, psychiatrist Svetožar Nevole, in a case study on the problem of suicide and its prevention, stated that suicide in the Czech lands is one of the highest in the world. The occupation of Czechoslovakia by Soviet troops (joined by the armies of Warsaw Pact countries), together with the era of so-called normalisation that followed, deepened not only the feelings of hopelessness and desperation, but also a phenomenon known as 'social schizophrenia' (Tzvetan Todorov). This text follows the 'schizophrenic symptom' as part of the politicization of life in Czechoslovakia 1948–1989, both in relation to the concept of 'normality' and in works by the poet and clinical psychologist Zbyněk Havlíček. The occupation of August 1968 and period of normalisation that followed struck precisely at the moment of greatest hope, when a sense of confidence in the prolongation of the horizon of our world and renewal of life in it had just seemed to place new possibilities within our grasp. In that atmosphere, and with the knowledge that the occupation of August 1968 would last 'forever', suicide was seen by many as the last tragic act of freedom vis-à-vis a situation where 'the walls are closing in', as Jean Améry wrote in *Hand an sich Legen* (Reach Out for Yourself), and as the poet Jiří Pištora (1932–1970) wrote in his farewell letter: 'I stand by the wall, and not one step further.' A writer of nursery rhymes, Pištora was compelled by the occupation to take his own life in September 1970. Psychiatrist Svetožar Nevole, one of the most original figures in Czech psychiatry, committed suicide in September 1965.

KLÍČOVÁ SLOVA/ KEY WORDS

Československo, socialismus, normalizace, schizofrenie, sebevražda, Zbyněk Havlíček, Jiří Pištota, Svetožar Nevole / Czechoslovakia; socialism; normalisation; schizophrenia; suicide; Zbyněk Havlíček; Jiří Pištota; Svetožar Nevole

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.3.2>

1 Tato práce vznikla za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg.č. : CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj. The work was supported by the European Regional Development Fund–Project „Creativity and Adaptability as Conditions of the Success of Europe in an Interrelated World“ (No. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734).

Komunismus, byť i bez krvavého boje všech proti všem provést se dal, uvedl by vkrátce celé pokolení lidské do stavu zhovadilosti. – [...] koncem neuchranná zhovadilost povstane, [kdyby komunismus] jen jedné generaci panovati měl.

František Palacký (1873b, a, s. 294; 140).

*Zatímco velká schizofrenie dějin
Podobná ručičce horečně pobíhající po skle aut
Stírá si z čela pot namísto deště*

Zbyněk Havlíček (2016, s. 287).²

Přesto, anebo právě proto, že je 20. století stoletím „katastrof a anomálií“, jak píše v úvodu k filozofické interpretaci pojmu normality Thomas Rolf (1999), odráží se na pozadí fascinace nevědomím, abnormalitou a hraničními stavy zvláště silně touha po „fádní“ a „obyčejné“, ale stále jakoby unikající normalitě. Tím spíše, že v ideologiích totalitních diktatur 20. století se stal zneužívaný a deformovaný pojem normality synonymem pro státně organizovaný, rasovou nebo třídní ideologii „zdůvodněný“ zločin, ať již ve jménu árijské rasy, nebo diktatury proletariátu. Nechvalně proslulou kariéru udělal pojem „normalizace“ po okupaci Československa sovětskými vojsky a jednotkami východoněmecké lidové armády, Polska, Maďarska a Bulharska v noci z 20. na 21. srpna 1968. Následující dvacetiletí 1969–1989 vešlo do českých dějin 20. století jako „normalizace“, která byla pro většinu občanů tehdejšího Československa vším jiným než návratem k „normalitě“. Co si však pod „normalitou“ (a „normalizací“) představovala vládnoucí komunistická nomenklatura? Hlavním cílem byl „ideologický projekt konsolidace“ (Pullmann 2016, s. 73), která měla znamenat především nápadné zdůrazňování návratu do „pokojného života“, klidu na práci, za kterým se ovšem skrývala, kromě postupující rusifikace, proměna povahy státní represe, která se sice většinou vyhýbala přímému fyzickému násilí, které bylo přesunuto, jak píše Michal Pullmann, „do oblastí, kam „řádní občané“ nedohlédli. [...] Vše se formálně odehrávalo v mezích „socialistické zákonnosti“, a navíc většinou za zdmi věznic, léčebných ústavů nebo podobných zařízení“ (Pullman 2016, s. 80). Václav Havel tuto proměnu vystihl, když v eseji Příběh a totalita (1987) napsal, že po roce 1968 umlkl „zpěv nadšenců a křik mučených; bezpráví si obléklo rukavičky a přestěhovalo se z pověstných mučírů do vypolstrovaných kanceláří anonymních byrokratů. [...] Pozdně totalitní systém se opírá o tak rafinované, komplexní a mocné manipulační nástroje, že nepotřebuje vrahy a vraždění“ (Havel 1999, s. 935). Již v Dopise Gustávu Husákovi (z 8. 4. 1975) pojmenoval Havel proces „konsolidace společnosti“ pravými jmény:

Odvažují se tvrdit, že – navzdory všem vnějším libivým faktům – vnitřně naše společnost nejen vůbec zkonsolidována není, ale upadá naopak do stále hlubší krize, do krize v lecčems nebezpečnější než všechny, jež z naší moderní historie pamatujeme. [...] Zatím je systematicky aktivizováno a rozvíjeno to nejhorší v nás – sobectví, pokrytectví, lhovost, zbabělost, strach, rezignace, touha osobně ze všeho vyklouznout bez ohledu na obecné následky. [...] Zatím jste zvolili tu pro sebe nejpohodlnější a pro společnost nejnebezpečnější cestu: totiž cestu vnějšího zdání za cenu vnitřního úpadku, cestu zvyšování entropie za cenu

2 Verše z Havlíčkovy básně *Kabinet dra Caligariho* (1951).

umrtvování života, cestu pouhé ochrany své moci za cenu prohlubování duchovní a mravní krize společnosti a soustavného ponižování lidské důstojnosti (Havel 1999, s. 69,108).

Havel vystihl pro dobu tzv. normalizace příznačný fenomén, totiž psychotizaci společnosti, připomínající indukovanou psychózu, při níž přinejmenším dvě osoby – popř. celá skupina osob – trpí společně sdílenou psychotickou poruchou, pro niž má angloamerická psychiatrická terminologie pojem „shared paranoid disorder“ (Saß et al. 2003) nebo francouzská: „folie à plusieurs“, „folie à beaucoup“. Indukovaná psychóza může mít různé obsahy (náboženský blud, velikášství, blud pronásledování apod.) a z psychodynamického hlediska zde hrají roli také psychosociální příčiny (Haltenhof – Bender 2010, s. 141–148). Třebaže zde psychiatrický pojem „indukovaná psychóza“ používám v přeneseném významu, má to přece jen své reálné opodstatnění, již proto, že po roce 1968 se začaly objevovat případy zneužívání psychiatrie jako represivní instituce. Jan Tesař ve své pronikavé analýze zneužívání psychiatrie v posrpnovém Československu píše, že trvalý stav napětí a strachu, a zároveň vědomí, že tento stav nemá vyhlídky na změnu, že může být skutečně „na věčné časy“, měl za následek „národ polovičních paranoiků“, neboť „paranoické rysy jsou v naší společnosti tak staré jako ‚vláda lidu‘“ (Tesař 2003, s. 118–119). Nejvíce paranoidními však byli držitelé státní moci:

A z nich především ti, kteří mají zvlášť velkou a málo kontrolovanou moc nad příslušníky třídy ovládaných. Každý vězeň zná neuvěřitelné, groteskní příhody plné strachu prokurátorů, soudců, dozorců – a nejvíce těch jediných opravdu mocných v této zemi, státních policistů. Zapírají svá jména, zapírají své uniformy, bojí se setkání se svými oběťmi, bojí se samoty, bojí se množství, bojí se tmy, bojí se budoucnosti. Bojí se svých vlastních kamarádů, a každého hned dvakrát: jako udavače i jako možného agenta nepřítelů. Vládcí nad státem se bojí svých vlastních šoférů, svých vlastních tělesných strážců, svých vlastních kuchařů, svých vlastních rybářů, svých vlastních lékařů, ze všeho nejvíce ostatních vedoucích soudruhů. Dominantní rys v myšlení jednotlivých příslušníků vládnoucí třídy je tak výrazný, že se stává dominantním rysem celé třídy, to jest celé státní politiky. [...] A tak je paranoická celá tato společnost a je navýsost výstižným symbolem, když byla pro psychiatrickou represí v této zemi zvolena zejména právě paranoia (Tesař 2003, s. 118–119).

Jako by však byl tento paranoidní strach držitelů a vykonavatelů moci, Janem Tesařem pregnantně vystižený, zároveň indukován podřízeným této moci. „Induktoři“ jsou v psychiatrické literatuře popisováni jako dominantní, zatímco indukované osoby jako pasivní a závislé.³ Socialismus a schizofrenie tvoří, jak ukazuje Peter Deutschmann

3 Opět možno citovat pasáž z Havlova dopisu Husákovi: *Ze strachu, že přijde o své místo, vyučuje učitel ve škole věci, kterým nevěří; ze strachu o svou budoucnost je žák po něm opakuje; ze strachu, že nebude moci pokračovat ve studiu, vstupuje mladý člověk do Svazu mládeže a dělá v něm vše, co je třeba; ze strachu, že jeho syn nebo dcera nebude mít při přijímání na školu potřebný počet bodů v obludném politickobodovacím systému, přijímá otec nejrozmanitější funkce a dělá v nich „dobrovolně“ to, co je žádáno. Ze strachu z případných následků se lidé účastní voleb, volí v nich kandidáty a tváří se, jako by ten obřad považovali za skutečné volby; ze strachu o existenci, a kariéru chodí na schůze, odhlasovávají tam, co mají, anebo aspoň mlčí; ze strachu provádějí různé ponižující sebekritiky a pokání a nepravdivě vyplňují spoustu ponižujících dotazníků; ze strachu, že je někdo udá, neprojevují veřejně a často ani v soukromí své skutečné názory. [...] Jde*

se ve své obsáhlé a materiálově bohaté studii *Sozialismus und Schizophrenie* (2006), bizarní, ale na druhé straně „logickou“ symbiózu. V „diktatuře proletariátu“ získal původně psychiatrický pojem širší, zejména sociologické konotace jako „porušení normy“, „subverze“, „bizarnost“, „opozice“, „disent“ ad. V této situaci se psychiatrie stala – především v Sovětském svazu, ale také v socialistických „sbratřených zemích“ – represivní institucí (Deutschmann 2006, s. 145). Psychická patologizace ať skutečných či domnělých protivníků a jejich násilné umístování do blázcinců a psychiatrických léčeben má v Rusku dlouhou tradici již z carských dob 19. století (Tesař 2003, s. 95–101; Deutschmann 2006, s. 142–146), kterou komunistický režim jen dále „zdokonaloval“ využíváním nových „terapeutických“, farmakologických a dalších metod a po roce 1945 „exportoval“ do satelitních zemí střední a východní Evropy.

Zatímco v Československu 50. a 60. let mohly psychiatrické léčebny za určitých okolností a ve výjimečných případech (kvůli riziku odhalení) poskytnout ochranu politicky pronásledovaným osobám před zatčením a uvězněním,⁴ mohly být – a také byly – v 70. a 80. letech 20. století psychiatrické léčebny v tehdejší Československu zneužívány k internaci kritiků totalitního režimu. Z perspektivy disidentů byli ostatně, jak připomíná Deutschmann, všichni se systémem konformní občané, kteří se „adaptovali“ na život v tzv. reálném socialismu, schizofrenní. „Existenciální schizofrenie“ se v zemích tzv. východního bloku ovládaných Moskvou stala signaturou každodenní existence „žít ve lži“. Pojmenování „konformní blud“, které pro indukovanou psychózu užil v roce 1932 psychiatr Walter von Baeyer (1932, s. 398–438), by mohlo být pro normalizační situaci „žít ve lži“ velmi výstižné v tom smyslu, že držitelé moci chtěli po „normálních občanech“ 70. a 80. let hlavně to, aby, jak popisuje také Václav Havel v eseji *Moc bezmocných* (1978), se vůči režimu chovali konformně, a tím dávali najevo, že se podvolují jeho moci, aby navenek, ve veřejném životě, přijali tento „konformní blud“, o němž držitelé moci i (většina) podřízených věděli, že bludem je, za svůj a při veřejných rituálech (oslava 1. máje a dalších komunistických výročí) tuto konformitu také demonstrovali. Reakce na Chartu 77 a pronásledování disentu je názorným příkladem toho, co se stane, jestliže je jednotlivcem nebo i skupinou tento konformní blud nejen odmítán, ale právě jako blud i navenek demaskován

tu o strach v hlubším, řekl bych etickém smyslu: totiž o více nebo méně vědomou participaci na kolektivním vědomí trvalého a všudypřítomného ohrožení; o starost o to, co je nebo mohlo by být ohroženo; o pozvolné zvykání na toto ohrožení jako na substanciální součást přirozeného světa; o stále obsáhlejší, samozřejmější a obratnější osvojování si různých forem vnějšího přizpůsobení jako jediného produktivního způsobu sebeobrany. (Havel 1999, s. 69–70).

4 To byl také případ psychiatra Svetozara Nevole (1910–1965). V roce 1950 hospitalizoval Nevole na psychiatrické klinice fingovaně básníka Josefa Kostohryze (a lektora nakl. Vyšehrad, Ladislava Jehličku, odsouzeného v brněnském procesu s – ve skutečnosti neexistující – tzv. „Zelenou internacionálou“ v červenci 1952 na 14 let), svého spolužáka z gymnázia, katolického intelektuála, italianistu (v polovině 30. let působil Kostohryz jako lektor českého jazyka a literatury na Università di Roma), kterému hrozilo zatčení Státní bezpečností, k čemuž nakonec v květnu 1951 také došlo. V dubnu 1952 byl Kostohryz postaven do čela uměle vykonstruovaného procesu s katolickými spisovateli a intelektuály (ona tzv. „Zelená internacionála“) a odsouzen nejdříve k trestu smrti, poté na doživotí (amnestován až v prosinci 1963). Na základě udání (pravděpodobně některého z kolegů na klinice) byl v říjnu 1951 zatčen také Svetozar Nevole Nevoleho pro hospitalizaci Kostohryze, a odsouzen na dva a půl roku vězení. Po propuštění mohl pracovat nejdříve jen jako laborant, potom mu bylo dovoleno zabývat se více méně už jen psychiatrickou statistikou. Do roku 1961 působil v psychiatrické léčebně v Dobřanech, kde byl jeho kolegou Zbyněk Havlíček, a téhož roku přešel Nevole do tehdy nově vzniklého Výzkumného ústavu psychiatrického v Praze–Bohnicích, kde pracoval až do své sebevraždy 11. září 1965.

a nahlas je tato pravda také vyslovena (princip pohádky Hanse Christiana Andersena Císařovy nové šaty). Kultura undergroundu byla jednou z odpovědí na „socialistickou schizofrenii“⁵

Také život v normalizační realitě měl svoji každodennost: jaká byla její normalita? Podle Alfreda Schütze je svět každodennosti intersubjektivním světem a jediným tzv. subuniverzem,⁶ do něhož „se naším jednáním zapojujeme“ a které můžeme naším jednáním a konáním také změnit. Za normálních okolností je pro nás každodennost „interakčním prostorem“, v němž můžeme účinně realizovat kompetence našeho konání a jednání. Pro Schütze je naše každodenní konání a jednání bezprostředně spojené se zkušeností spontánnosti, s možností spontánní aktivity (Schütz 1971, s. 238–241).⁷ Nejen všudypřítomnost symbolů moci (rudá pěticípá hvězda, srp a kladivo), ale především vědomí sice na první pohled neviditelné, ale stejně tak všudypřítomné kontroly a mocenských represí znemožňovaly do důsledku vzato spontánní aktivity občanů. Vše podléhalo plánování, spontánním aktivitám byl nanejvýš vymezen jen úzký prostor soukromého života. Kontrole však mohla za určitých okolností podléhat i soukromá sféra (odposlouchávání telefonů, prohlídky bytů disidentů apod.). Reálně existující socialismus se svým totálním proplánováním života celé společnosti i jednotlivce, se svou „přímoú kontrolou“ a hysterií, namířenou proti jakékoliv nepředvídatelnosti a nahodilosti, které měly být hned zárodku potlačeny a eliminovány, viděl v jakékoliv formě transgrese a překročení hranic – v doslovném smyslu – krajní ohrožení „socialistického pořádku“. Každodenní život v reálném socialismu byla mnohem spíše přizpůsobením zaběhnuté rutiny, bezmocnou rezignací a nezbytným akceptováním „normality“ diktatury držitelů moci. Je prokázáno, že mocenské systémy totalitních

5 Fenoménem schizofrenního rozštěpení kultury na disidentskou a undergroundovou a oficiální kulturu v prostředí „realsocialistického“ velkoměsta se na příkladech z české, polské a ruské undergroundové literatury zabývá Alfrun Kliems ve své knize *Der Underground, die Wende und die Stadt. Poetiken des Urbanen in Ostmitteleuropa* (2015, s. 39–55).

6 Ve studii *On Multiple Realities* (1944/1945, s. 533–576) vychází Alfred Schütz – v návaznosti na knihu Williama Jamese *Principles of Psychology* (1893) – z myšlenky, že existuje velké, možná nekonečné množství oblastí skutečnosti, z nichž každá má svůj specifický modus existence. James tyto jednotlivé modi nazývá „sub-universes“. Každá oblast skutečnosti je zároveň zvláštní, totiž uzavřenou oblastí smyslu, která vyžaduje specifický styl poznání. K těmto zvláštním světům, uzavřeným oblastem smyslu (*finite provinces of meaning*), řadí Schütz také svět snů, imaginárních představ a fantazie, zejména svět umění, svět náboženské zkušenosti, vědecké kontemplance, svět dětských her a svět šílenství.

7 V přednáškách k fenomenologii intersubjektivní zvažuje Husserl možnost naprostého zhroucení normality, ztratí-li přirozený svět (*Lebenswelt*) našeho života svoji samozřejmost: „Ale není možný také způsob běhu osudu, jenž tuto normalitu totálně zlomí a uvede mě do situace ‚nevím už kudy kam, nelze dohlédnout, jak má život běžet dál, jak může zase získat formu plodného, stabilního bytí, normálně lidského? [...] Co tady pomůže, jestliže si svět přes všechny anormalnosti i přes zhroucení praktického světa mezilidských vztahů zachová identitu, která spočívá na formě stylu, v němž se přírodní zákony pasivně naplňují atd.?“ (Husserl 1973, s. 213). Husserl, který si stále znovu kladl otázku možného odklonu od normality, chápal normalitu jako stav ohrožené stability, jakkoliv kritickým Husserl vůči definicím objektivních kritérií normality byl (Rolf 1999, s. 102–103). Již na počátku dvacátých let uvažoval Husserl, také po dojmem zklamání z výsledku Versaillského míru a stále se zhoršující hospodářské situace, o stavu anormality a krize evropského lidstva, jehož kulturu ovládl podle Husserla nihilismus a neblahý technicismus. V průběhu dvacátých let si Husserl musel rovněž uvědomit, že široké vrstvy obyvatelstva se pod tlakem těžkých životních podmínek odklánějí od jasného ducha vědy a rozumu k iracionálním světovým názorům a domněle spásnosným naukám. T. G. Masarykovi k tomu v dopise z 2. 3. 1922 píše, že nyní „se od filozofie očekává spása a nikoliv přísná věda; měla by být připravena cesta pozvedajícímu světovému názoru jako zdroji etického znovuoživení národů“ (Husserl 1994, s. 113).

diktatur se u moci nedržely výhradně strachem a bezprostředním terorem, ale také akceptováním, afirmací, osvojováním jejich hodnotových kritérií, norem, stylu myšlení, nařízení atd., které byly většinou akceptovány jako tzv. normalita. Zcela vyloučen byl ten stav a vědomí, o němž mluví Věra Linhartová v souvislosti se svou zkušeností po odchodu z Československa po srpnu 1968: „Má zcela první zkušenost po mém odchodu byl pocit nesmírné lehkosti, dokonalé nepřislušnosti k jakémukoli společenství, ke kterékoli zemi. Měla jsem dojem, či spíše jistotu, že vše co od té chvíle udělám, nebo čím se stanu, závisí pouze na mně“ (Linhartová 1996, s. 79).

Tzvetan Todorov píše ve své úvaze *Face à l'extrême* (1991, česky: *V mezní situaci*, 2000) na téma viny a devalvace toho, co se nazývá *conditio humana* v nacionálně socialistické i v komunistické diktatuře, o „sociální schizofrenii“ (v tomto případě zejména v zemích komunistické totality), která byla státní mocí do značné míry chtěná – co si asi pomyslel Gustáv Husák nad varovným dopisem Václava Havla o morální katastrofě „normalizované“ společnosti? –, neboť právě tato schizofrenizace společnosti byla podle Todorova zbraní v rukou držitelů moci:

Konečně, zapletení jedince do „totalitní sítě“ přináší očekávaný výsledek v podobě poslušného chování, odevzdaného přijímání rozkazů. Poddaní žijící v totalitním systému si totiž myslí, že na to vyvráli: jdou cestou přizpůsobení „pouze“ svého vnějšího chování, toho, co dělají a říkají na veřejnosti, a utěšují se tím, že zůstávají pány svého svědomí a věrni sobě v soukromém životě. Ve skutečnosti se tato zastírací sociální schizofrenie obrací proti nim: třebaže totalitní režim usiluje o to, aby své poddané ideologicky zpracoval, v podstatě se spokojí s tím, když svou poslušnost deklarují pouze navenek, protože mu to stačí, aby se udržel pevně v sedle; zároveň tím své poddané uklidňuje, neboť jim poskytuje zdání, že „uvnitř“ si uchovávají čistotu a důstojnost. Ze sociální schizofrenie se tak stává zbraň v rukou moci, s jejíž pomocí lze uspat svědomí poddaných, uklidnit je, zlehčit v jejich očích váhu jejich veřejných skutků. Poddaný si uchoval vnitřní nezávislost, takže už si nedělá příliš hlavu s tím, jak se chová navenek. Podřízené postavení poddaných má další důsledek, ještě tragičtější, pokud mají tu smůlu, že patří do kategorie vnitřní nepřítel. Spojením absolutní kontroly nad sdělovacími a donucovacími prostředky (policie) s pohružkou fyzického násilí a smrti si totalitní moc dokáže své oběti naprosto podrobit. Není jim nic platné, že je jich velmi mnoho; jelikož se nemohou zorganizovat, každý je sám proti drtivé přesile, a bezmocný“ (Todorov 2000, s. 135–136).

Václav Havel přesně vystihl v již zmíněném eseji *Příběh a totalita* (1999 [1987], s. 935), že po srpnu 1968 byla jakákoliv forma někdejšího budovatelského utopismu přímo nežádoucí, neboť nyní šlo už jen o „plnění plánu“, nikoliv o budovatelské vize zárných zítřků. Reálný socialismus chtěl vše plánovat ve jménu (hypotetického) pokroku a iluze plánovatelnosti, která však musela být neustále korigována, neboť mezi úkoly plánu a jejich reálným naplněním se rozvířala nepřeklenutelná propast. Urychlení času by bylo ideálem komunistického režimu, protože se však stále rychlejší přibližování budoucnosti v pětiletkových skocích nedařilo, dostal se režim – již v Stalinově Rusku konce 20. let – do „stresu budoucnosti a časového problému“ (Plaggenborg 2006, s. 82–94).

SVĚT ZA „SCHIZOFRENNÍ OPONOU“: PRAHA „NOVÝCH NEANDRTÁLCŮ“

*Praha, ono město, v němž se skutečnost prolíná
se sny a sny se proměňují v děsivé vize.*

Siegfried Kracauer (2004 [1947], s. 61)⁸

„Schizofrenní symptom“ není jistě příznakem výhradně posrpnové normalizace: setkáváme se s ním záhy po únoru 1948.⁹ Ve stručném curriculum, které básník a klinický psycholog Zbyněk Havlíček (1922–1969)¹⁰ napsal v roce 1966 pro katalog připravované, ale zakázané výstavy *Symbody obludnosti*, poznamenává: „V listopadu 1951 nástup v Psychiatrické léčebně v Dobřanech a střetnutí se schizofrenním světem básně“ (Havlíček 2003, s. 473). Z tohoto „střetnutí“ výtěžil Havlíček nejen pojednání *Básnický obraz a schizofrenní symptom* (1957/1958): „schizofrenní symptom“ nebyl fenoménem omezeným výhradně na psychiatrické kliniky, nýbrž svět „pod prapory socialistického štěstí“ vnímal Havlíček jako schizofrenní, „železná opona“ byla „schizofrenní oponou“ (Havlíček 2016, s. 502). Od roku 1951 pracoval Havlíček jako klinický psycholog v psychiatrické léčebně v Dobřanech u Prahy. Zde se setkal v roce 1953 s psychiatrem Svetozarem Nevole a toto setkání mělo pro také pro Havlíčkovo klinicko-psychologické a teoretické uvažování zásadní význam.¹¹

Z roku 1951 pochází Havlíčkova báseň *Kabinet dra Caligariho*, pojmenovaná podle slavného německého filmu *Das Cabinet des Dr. Caligari* (1920), jehož obsah shrnuje motto Havlíčkovy básně, jímž je text k tomuto němému filmu: „V minulém století žil v Německu muž, nazývaný Dr. Caligari, který si udržoval při životě náměsíčníka, jehož vůle nebyla jeho vůlí a jehož vědomí nebylo jeho vědomím. Neprocítaje nikdy

8 „Prague – that city where reality fuses with dreams, and dreams turn into visions of horror.“

9 Z roku 1951 pochází např. parodisticko-surreálná fantasmagorie Bohumila Hrabala *Schizofrenické evangelium* (Hrabal 2017, s. 447–455). Peter Deutschmann (2006, s. 185–190) ve své studii *Sozialismus und Schizophrenie* ukazuje, že v Hrabalově textu je tematizován také represivní charakter politicky instrumentalizované psychiatrie, když se hlavní postava Ježíšek setká v psychiatrické léčebně s pacientkou, která „ve straně řekla pravdu a nebyť blázince, tak by mě zavřeli“ (Hrabal 2017: 453). Ježíšek se také svěřuje lékařce, že slyší hlasy a lékařka jej varuje, aby přestal těmto hlasům naslouchat, jinak skončí v blázinci nebo si pro něj přijde StB. Hrabal zde tematizuje různé společenské aspekty schizofrenie, přičemž nápadná je agresivita a brutalita okolí jako jedna ze signatur naruby převráceného světa, podobně jako v Komenského *Labyrintu*. Nejen, že je v textu Komenský explicitně zmiňován (Hrabal 2017, s. 448), ale k *Labyrintu* by mohl odkazovat také motiv hlasu srdce, jímž se Ježíšek řídí. Za surreálnou kulisou se skrývá téma násilí jako sociální praxe.

10 Zbyněk Havlíček patřil za války ke skupince surrealistů „na Spořilově“, která se sešla v roce 1942, kdy Havlíček psal své první básně. Od roku 1945 studoval na Univerzitě Karlově v Praze psychologii, estetiku a filozofii a studia zakončil v roce 1950 disertační prací *Skutečnost snu*, která však nemohla být v té době z ideologických důvodů publikována. Po válce spolupracoval s teoretikem české avantgardy Karlem Teigem a okruhem pražských surrealistů. Za jeho života vyšlo v období liberalizace druhé poloviny 60. let z jeho poezie pouze několik ukázek v literárních časopisech a surrealistických sbornících. Zemřel ve věku sedmačtyřiceti let (7. ledna 1969) na leukémii. Havlíčkovo proroctví v názvu jeho sbírky básní *Otevřít po mé smrti* (1963–1964) se vyplnilo: jeho básnické dílo mohlo poprvé vyjít až v roce 1994, čtvrt století po jeho skonu.

11 Právě v první polovině 50. let, v době nejtvrdšího komunistického teroru, Havlíček intenzivně studoval symptomatologii schizofrenie, v níž přesně viděl zcela nezaměnitelný příznak té doby a společnosti. Uvědomoval si, stejně jako Svetozar Nevole, že návrat psychiatrických pacientů do sociální reality 50. let, pro niž byli zcela neadaptibilní, musí znamenat uvržení do ještě horší, daleko krutější a šilenější psychózy a okamžitou recidivu jejich nemoci.

stal se náměsíčník v jeho rukou nástrojem nesčíslných vražd. Jeho tvář byla při tom strašná a bledá“ (Havlíček 2017, s. 286). Podle teze Siegfrieda Kracauera z jeho knihy *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film* (1947) představuje slavný *Kabinet doktora Caligariho* (1920)¹² alegorii všemohoucí státní moc a tyranství (Kracauer 2004, s. 72), zosobňované šíleným psychiatrem Dr. Caligarim. Podle Kracauera je *Caligari*, ať již šlo o tvůrčí záměr či nikoliv, psychogramem duše, zmítané mezi tyranstvím a chaosem. Aby unikla tyranii, upadne do stavu nekontrolovatelného zmatku a proto je nanejvýš příznačné, že tento – podle Kracauera – atmosférou děsu prostoupený film tuto atmosféru také vyznačuje. V tom spatřuje Kracauer paralelu k realitě nacistického Německa s teroristickými akcemi a výbuchy paniky. V poslední epizodě filmu, kdy divák očekává návrat do normality, se na plátně objevují postavy pacientů bláznince: on je místem na hlavu postavené normality, místem spojení „děsu a beznaděje“ („equation of horror and hopelessness“, Kracauer 2004, s. 74).¹³

Svět jako by se stal kořistí „velké schizofrenie dějin“, psychózy, indukované novými „doktory Caligari“: „V politických čelistech dní / Zaplombovaných tankovými pásy / Spí / Svědomí světa / S jeho jedinou morálkou / Odsouzenců k smrti / Klade pod sebe důvody jako miny / Zatímco velká schizofrenie dějin / Podobná ručičce horečně pobíhající po skle aut / Stírá si z čela pot namísto deště“ (Havlíček 2016, s. 287).

Havlíčkovy básně z 50. let jsou, podobně jako např. poezie Jana Zahradníčka z let 1947–1956, příkladem politické poezie vynikající estetické úrovně. Politickou je tato poezie především ve dvou podstatných aspektech: v kritice politizace života a v kritice antihumánní mocenské politiky totalitních ideologií. Situace po roce 1945 přinesl mj. do té doby nevídanou politizaci veřejného, ale také soukromého života jako součásti projektu plánovaného budování socialismu. Život uvízl „v politických čelistech dní“, jako v básni Zbyňka Havlíčka *Kabinet dra Caligariho*, v „smrtonosných legendách“ (Havlíček 2016, s. 282) a mýtech:

12 Autory scénáře jsou německy píšící rodák z Poděbrad Hans Janowitz a Rakušan Carl Mayer, režisérem Robert Wiene.

13 Nad vztahem „vůdce“ a davové psychózy se zamýšlí psychiatr Karl Bonhoeffer (1969, s. 108–114) v pojednání *Führerpersönlichkeit und Massenwahn* z roku 1947. Připomíná důležitou skutečnost, že již vlna revolučních událostí v Německu 1918/1919 vynesla do čela tehdejší mnichovské republiky rad ve vysokém počtu psychopatické osoby. U těchto psychopatických individuí s vůdcovskými ambicemi se podle Bonhoeffera jednalo o eticky defektní, hystericko-pseudologické osoby, fanatiky, manicko-depresivní osoby s dobrým duševním nadáním, vystupňovanou afektivitou a nekritičností vůči vlastní osobě. Do popředí se dostal jeden důležitý faktor: do té doby nepředstavitelné rozšíření „davové sugescí“ a „masové infekce“ v nacionálním socialismu, na něž Karl Bonhoeffer upozorňuje: moderní technické sdělovací prostředky jako rádio a kino, jež výrazně přispěly nejen k nivelizaci duchovní úrovně, ale také k šíření „indukovaného šílenství“, jež psychopat přenáší na své okolí. Přitom se ukazuje, že „u přenášejícího se nejčastěji jedná o silně afektivně zatížené komplexy představ, přednášených s velkou silou přesvědčivosti, zatímco u indukovaných je připravena půda pro přijetí sugescí“ (Bonhoeffer 1969, s. 108). Připomeňme, že prof. Karl Bonhoeffer, velká postava moderní psychiatrie první poloviny 20. století, byl otcem Dietricha Bonhoeffera, protestantského teologa a básníka, který se zapojil do protinacistického odboje a byl 9. dubna 1945 popraven v koncentračním táboře Flossenbürg. Jeho bratr Klaus Bonhoeffer, rovněž zapojený do odboje, byl popraven ještě 23. dubna 1945 při pochodu z vězení spolu s dalšími dvanácti spoluvězni na ulici, na haldě sutin, ranou do týlu. Jejich švagr, zeť Karla Bonhoeffera, hrabě Hans von Dohnanyi, byl popraven 9. dubna 1945 v koncentračním táboře Sachsenhausen, zřejmě plynem. Druhý Bonhoefferův zeť, Rüdiger Schleicher, byl zastřelen spolu s Klausem Bonhoefferem.

Maloměšťák / Ve stínu dějinného procesu / Vymyšleného Hegelem ke chvále absolutna / S vlhkýma očima krávy / Přežvykuje své zasvěcení / Půllitr marxismu / Dva půllitry marxismu / Těto nepromokavé teorie jež jednou promokne na kůži / Jež prý ví kde koho tlačí bota / jež se věnuje prakticky pedikúře dějin / S něhou kata [...]. / Také já / Jsem pil / Zítřek / Jako věčně ohřívanou polévku / Na níž plují / Legendy a mýty / Jako mastná oka / Také já / Jsem žral / Lacinou masovou konzervu Ruska (Havlíček 2016, s. 287–289).

Schizofrenní symptom je součástí této politizace života, která se na jedné straně vyznačovala – zcela po sovětském vzoru – až přehnaně familiární žoviálností, opěvující otcovské vůdce „báťušku Stalina“ nebo Klementa Gottwalda, na druhé straně právě politizací těch oblastí života a společnosti, které do té doby platily jako nepolitické (především soukromá sféra). Také toto vyvlastnění intimity je znamením totalitní moci jako v básnické skladbě Jana Zahradníčka *Znamení moci*: „Bude hned vykřikováno po střeších / co jste si šeptali na svých ložích / z úst do ucha“ (Zahradníček 2001, s. 581).

V Havlíčkově poezii se zvláštním způsobem propojuje, jak poznamenává Josef Hrdlička, politická a společenská rovina, proto „se k politice vyjadřuje zcela osobně, proto dokáže [...] spojovat intimní s politickým – tedy spíše politické vidí jako jednu z věcí, jež jsou vždy v intimním vztahu k člověku, věc sice nepřijemnou, ale nijak určující a životně zásadní, jak to v lyrické zkratce vystihují verše roku 1951: Dlaně pod hlavou / S nahýma očima v modré skalici nebe / Naslouchat / Jak kolem míjí stalinská epocha jako dlouhý zrezivělý vlak“ (Hrdlička 2009, s. 283). Pro Havlíčka je okupace privátní sféry politikou „logickým“ důsledkem „schizofrenního symptomu“ století dvou světových válek a života, „jako nekonečné[ho] množství systémů / Slepých a hnilobných / Systémů které nám despoticky kralují / Systémů které nás pohltnou anebo jejichž trosečníky se staneme / Trosečníci systémů“, jak napsal ve své poslední básni z roku 1966 *Pekingský hematom* (Havlíček 2016, s. 648).

Havlíček, nejen jako klinický psycholog, ale také jako básník, vnímal okolní svět socialistické reality – v její brutální realitě a konkrétnosti – jako schizofrenní. Čím hlasitější byl oficiální propagandou po roce 1948 vynučený „budovatelský optimismus“, tím konsekvantněji trval Havlíček-básník na pravé skutečnosti „diktatury proletariátu“: na regresi k sadistickým a inkvizičním praktikám „šťastných zítřků“. Jeho báseň *Stalinská epocha* (1951) uvádí citát z dopisu sadistky a báseň začíná verši: „Když elastická rákoska nebo bičík / Dopadá in memoriam dějin [...] Když dáváš opakovat figury sociálních tanců / Stalinská pořadová / Krásná a militaristická / Když dáváš dopadat mé hlavě / Španělských vesnic / In memoriam dějin / Zpívám si starou píseň z doby inkvizice / Když jsem šel k Irrenanstaltu jabloně kvetly / Jabloně kvetly když jsem šel k Irrenanstaltu“ (Havlíček 2017, s. 271). „Irrenanstalt“ (blázinec), inkvizice, sadismus, tvoří nejen fyziognomii „stalinské epochy“, nýbrž socialismu vůbec: „Také stalinismus má svoje Venuše / Bez citu jako šermířské masky / V doprovodu německých vlčáků“ (Havlíček 2017, s. 289). V básni *N.N.* (se sbírky *Otevřít po mé smrti*, 1963–1964) charakterizuje Havlíček kastu „nových neandrtálců“:

Darebáci se spojili s blbci aby zplodili nového neandrtálce / Nového Neandrtálce Normu Nevědomosti [...] Teď sedí na krvi podlité prdeli a soudí / Trest smrti za každou odchylku na uniformě trest smrti za každý porušený krok / Trest smrti za vlastní názor trest smrti

za každý intelektuální projev / Trest smrti za asonanci trest smrti za myšlenku / Trest smrti za únavu za samotu za smutek / Trest smrti za touhu poznávat trest smrti za vášeň žít / Trest smrti za každé vybočení z řady trest smrti za zrychlený dech / A desetkrát tisíc trestů smrti za lásku [...] (Havlíček 2016, s. 598).

Čím schizofrennější byla společenská realita vnějšího světa s diktátem jediné přípustné skutečnosti, tím skutečnější byl svět poezie, básnického obrazu, snu i fantazií schizofreniků. Ještě před známou knihou rakouského psychiatra Leo Navratila *Schizophrenie und Sprache. Zur Psychologie der Dichtung* (1966) se Zbyněk Havlíček zabýval vztahem básnického obrazu a „schizofrenního symptomu“. Básník vytváří svými obrazy alternativní model světa a umělecké dílo je médiem, jehož prostřednictvím se ukazuje podstata našeho světa. Básník – podle Havlíčka – neguje realitu, aby vytvořil prostřednictvím metafory, básnického obrazu, realitu alternativní: „Je však vždycky schopen se do původní reality vrátit. V tomto smyslu lze říci, že básník si na psychózu jen hraje“ (Havlíček 2003, s. 275). Negace reality v psychóze je však nenávratná: „Schizofrenik, jehož svět zanikl, stvořil nový umělý svět svými slovy. Sociální solipsismus nahradil solipsismem psychózy“ (tamtéž). Otázka solipsismu ve vztahu ke snu – „Jakou máme pak záruku, že celý život není než poněkud uspořádanější sen?“ –, jak ji zkoumá Jan Patočka (2008, s. 313) ve studii *Otázka solipsismu a argument souvislého snu* (1942), se v Havlíčkově uvažování dostává do nového kontextu. Svět psychózy byl pro psychotické pacienty útočištěm před destruktivní schizofrenií politické reality. Podobně jako Patočka, zajímá také Zbyněk Havlíčka křížení vzpomínky a fantazie, kdy kolem „vzpomínkové stopy“ vzniká, jak Havlíček píše, určitá „aura představ“, z nichž krystalizuje básnický obraz (Havlíček 2003, s. 288–289). V eseji *Poznání a tvorba* Havlíček píše: „Místo pro poezii bude vždy v magnetickém poli mezi dosaženým a nedosažitelným. V tomto podivuhodném prostoru mezi myšlenkou a emocí [...] je zdroj poezie jakožto autonomní a nezredukovatelné potřeby člověka“ (Havlíček 2003, s. 261).

„...CÍTÍM JAKÝSI ODPSTUP OD SVĚTA“: DVĚ SUICIDÁLNÍ KAZUISTIKY – JAN PIŠTORA A SVETOZAR NEVOLE

Na otázku Petra Placáka „Jak na tvoji generaci dolehla okupace v srpnu 68 a nástup normalizace...“, odpověděl (15. 1. 2019) historik umění a kurátor Zdeněk Primus:

To byl šílený šok. Před našima očima se všechno zavíralo, končily festivaly, časopisy... Lidi se upíjeli a sahalí k drogám. Jen v létě v sedmdesátém roce spáchalo sebevraždu asi pětadvacet mých známých a kamarádů. Sebevražednost mezi mladistvými byla tehdy v Československu nejvyšší na světě. To byla naprosto bezvýchodná situace a já strašně trpěl – půl roku jsem byl nemocnej s vředama na dvanácterníku. Cítil jsem takovou bezmoc, že jsem dokonce přemýšlel o tom, že udělám nějaký demonstrativní čin, abych na něco upozornil. Stoprocentně vím, že kdybych nedostal vízum a kdyby mě nepustili ven, tak bych už nežil. Myšlenka na sebevraždu nás provázela vlastně pořád (Primus 2019).¹⁴

14 <https://www.pritomnost.cz/2019/01/15/sovetska-okupace-zabijela-hlavne-skryte/>

Srpnová okupace 1968 a následující normalizace podkopala právě ten moment, který je jedním ze základních momentů naděje: pocit důvěry v trvání horizontu našeho světa a života v něm, trvání, v němž jsou obsaženy stále nové pozitivní obsahy, kterých se člověk může chopit (Held 2006, s. 136–137). O beznaději píše také Jan Palach ve známém dopise před svým činem: „Vzhledem k tomu, že se naše národy ocitly na okraji beznaděje, rozhodli jsme se vyjádřit svůj protest a probudit lidi této země následujícím způsobem“ (Blažek et al. 2009, s. 172). V atmosféře a s vědomím, že stav, v němž se po srpnu 1968 tehdejší Československo ocitlo, bude „na věčné časy“, zůstávala sebevražda pro mnohé poslední tragickou svobodou.

Asi nejznámějším případem sebevraždy mezi spisovateli hned na počátku normalizace byla smrt básníka Jiřího Pištory (1932–1970), který v roce 1961 vydal svoji první sbírku *Hodiny v řece*, po níž následovala *Země přibližných* (1965). V té době byl Pištora již považován za jednoho z nejméně výraznějších básníků své generace. V 60. letech byl – spolu s Václavem Havlem, Věrou Linhartovou, Jiřím Grušou, Petrem Kabešem ad. – redaktorem časopisu *Tvář*, který se profiloval jako politicky nezávislý a ideologicky nezatížený. V červnu 1969 vyšlo poslední číslo.

Čtrnáct měsíců po okupaci Československa v srpnu 1968 a devět měsíců po sebeupálení Jana Palacha (19. 1. 1969), otisklo říjnové číslo *Mateřídoušky* Pištorovu osmiveršovou říkanku *Lapkové*¹⁵ (Pištora 2011, s. 278) s ilustrací grafika Ludka Vimra:

*Žije, žije ve stepi
jeden v suché otepi.
Druhý v láptích pod pařezem,
třetí v díře mezi bezem.
Ať si jsou,
tam kde jsou.
Ať sem na nás
Nelezou*

Reakce na říkanku na sebe nenechala dlouho čekat. Den 26. 10. 1969 vyšla v *Rudém právu* (s. 2), oficiálním „tiskovém orgánu“ komunistické strany pod šifrou mh sice nejapná, ale agresivní a svými důsledky zničující „Poznámka“ *Ideje z Mateřídoušky*, ve které byly Pištorovy *Lapkové* označeni jako „zneužívání dětí k antisovětské propagandě“. O Pištoru se začala zajímat StB, která v něm – a záhy i v užším kruhu jeho přátel – našla, jak se domnívala, vhodný objekt sledování, tajných prohlídek bytu, odposlouchávání telefonu apod., s cílem vykonstruovat „skupinu diverzantů“ řízenou „západní tajnou službou“, v jejímž čele měl stát Pištora, případně inscenovat politický proces po vzoru procesů 50. let s „vnitřními nepřáteli“ socialistického systému mezi spisovateli. Pištora byl propuštěn z místa tajemníka Svazu spisovatelů¹⁶ a v následujících jedenácti

15 Pištorovou říkanku a okolnostmi jeho smrti se zabývám v pojednání *Malá forma a její výbušný potenciál*. „Lapkové“ Jiřího Pištory (Vojvodík 2018, s. 504–526).

16 Na plenární schůzi Svazu spisovatelů 29. března 1968 vyzval Pištora spisovatele, kteří se po únoru 1948 podíleli štvavými články na pronásledování nekomunistických spisovatelů a intelektuálů, aby vysvětlili své chování, což mu bylo později přičteno jako „přítěžující okolnost“, tím spíše, že Pištora nekompromisně odmítal promlčení viny a trval na reflexi a zpracování následků komunistického teroru 50. let, na přiznání viny a převzetí odpovědnosti. Viz zprávu *Poprvé po sjezdu, Literární listy* 1, 4. 4. 1968, s. 6, 8.

měsících svého života žil pod stále sílícím tlakem bez pevného zaměstnání. Státní bezpečnost založila k Pištorovi operativní svazek pod krycím názvem „Dým“ se zaměřením na jeho kontakty s českými emigranty a s Amnesty International (Koutská 2011, s. 327–335). Celou akci StB zmařil Pištora sám svou sebevraždou 26. 9. 1970, rok po otištění říkanky *Lapkové*. V dopise na rozloučenou vysvětluje básník své rozhodnutí:

Není to útěk ani věc okamžitého afektu, čekal jsem celou noc, aby mi nenašli alkohol v krvi a nemohli z toho udělat odstrašující případ opilce. To, co dělám, dělám po zralé a pokud jsem schopen věčné úvaze. [...] Stojím u zdi, a dál už ani krok. Neuvažujme o míře viny; jsme jací jsme. Debakl mého života je jen součást děsivého mravního debaklu této společnosti [...], zničili jsme v srdci generací poslední trosky cti. Neumím se tu pohybovat. Děsím se samoty: protože je to samota nevykoupená, samota přikázaná, nikoli samota-dar: samota smrt (Pištora 2011, s. 319).

Ovšem již v roce 1956, ještě před altruistickou a politicko-eticky motivovanou sebeobětí Jana Palacha a vlnou normalizačních sebevražd, publikoval psychiatr Svetozar Nevole (spolu s L. Černým a O. Skaličkovou) v časopise *Československá psychiatrie* kazuistický článek *K otázce sebevraždění a její prevence*, kde konstatuje, že sebevraždění v českých zemích je jednou z nejvyšších na světě (Nevole et al. 1956, s. 196). V roce 1961 se k tomuto tématu vrátil v pojednání v *Časopise lékařů českých* Ke způsobu provedení sebevražděných činů. Ve stati z roku 1956 Nevole píše: „Více než dvakrát tolik lidí se tu oběsí, než jich zemře chřipkou. Lidí se tu více zastřelí než jich skosí embolie plicnice, mužů umírá střelnou zbraní více než třeba leukemií [...]. Žen se asi tolik dobrovolně utopí jako jich umírá thyreotoxikósu atd., atd.“ (Nevole et al. 1956, s. 196). Nevole se z pochopitelných důvodů vyhýbá otázce, proč je právě v ČSR sebevraždění jednou z nejvyšších na světě, když podle oficiálního obrazu radostného budování socialismu by k dobrovolnému odchodu ze života neměl být žádný důvod. Zároveň tím však chtěli autoři pojednání upozornit „lékaře na problém sebevraždění jako na problém vysoce aktuální, ukázat aspoň částečně, jak se jeví v současné době u nás, a zdůraznit nutnost prevence“ (Nevole et al. 1956, s. 202).

Nevoleho výzkum sebevraždění předznamenával jeho vlastní sebevraždu v noci z 11. na 12. 9. 1965: po propuštění z vězení v květnu 1953 pro hospitalizaci pronásledovaného básníka Josefa Kostohryze na psychiatrické klinice, a přestože byl částečně rehabilitován, nemohl se Nevole už vrátit ke svým zkoumáním různými způsoby změněného vnímání. Co Nevoleho zaměstnávalo, byly subjektivní modely antinormativního vnímání světa jako výtvoru imaginujícího vědomí, jehož tvářnost chtěl probádat a poznat, kdy vnímané se stává ambivalentním jako lucidní sny, jejichž zvláštnosti Nevole zkoumal. Jeho studie *O tak zvaných lucidních snech* (1951), která ovšem pochází již z roku 1946, je poslední Nevoleho prací z oblasti fenomenologie a psychopatologie smyslových jevů, vydanou krátce před jeho zatčením v říjnu 1951.

Nevoleho trvání na významu subjektivního prožívání muselo v době vynucované kanonizace pavlovovské mechanistické reflexiologie a materialisticko-senzualistické psychologie jako integrální součásti marxismu působit jako provokace. Tyto nauky, tvořící základ psychologie, která se považuje za „objektivní“, kritizoval Nevole nejen jako zastaralé, ale přímo jako mylné a scestné. V době „zostřeného třídního boje“ proti tzv. „buržoaznímu subjektivismu“ napsal:

Všechny problémy, jež jsou objektivně řešitelné a jež i musí být objektivně řešeny, poznává člověk původně vždy z aspektu subjektivního. [...] Jsou to právě subjektivní hlediska, která svou afektivní dynamikou dovolují vznikat problémům, která dávají podněty k úkolům a vytyčují směr našim bádáním, a která ukazují, co a kde řešit. Objektivně zjištěnou zákonitost nějakého jevu psychického musil předcházet nálezu jeho existence a ten je nejprve subjektivní. [...] Ostatně se přes objektivní poznání nakonec zase vždy vracíme k subjektu; k člověku, jenž to vše subjektivně prožívá. Tak i v lékařství. Neboť zde je konečným naším cílem pomáhati bližnímu, jenž trpí; pomáhati mu, protože subjektivně trpí. Postoj lékaře k nemocnému, tento soucit subjektu se subjektem je i hlavním jádrem lékařské etiky. Bez uznání prožívajícího subjektu ztrácí i lékařská etika smysl (Nevole 1948, s. 83).

Nevoleho fenomenologii a psychopatologii smyslových jevů možno chápat jako fenomenologii bezpříkladných, singulárních jevů, na jejichž zkoumání a poznání zaměřil téměř všechnu svoji energii a úsilí. Represálie, útlak, nepochopení, permanentní příkazy a zákazy, jimž byl Nevole po roce 1948 ve větší nebo menší míře trvale vystavován, musely vést k zoufalému pocitu prázdnoty, „vyhořelosti“, marnosti a zmařenosti celého vědeckého i osobního života, jak také dokládají jeho poslední dopisy. Od konce 50. let se Nevole zoufale snažil vydat přinejmenším velmi rozsáhlou (700 stran typoskriptu) bibliografii Rorschachova testu, jehož byl vynikajícím znalcem a na níž pracoval dvanáct let. V dopise Dr. Karlu Růžičkovi, řediteli Ústavu pro zdravotnickou dokumentaci, Svetozar Nevole 27. 8. 1965, patnáct dní před sebevraždou, naléhavě prosí, aby se zasadil o vydání jeho rorschachovské bibliografie: „Jde o dokončení jistých prací, které tak trochu pokládám za své životní dílo (mimo jiné) a které, jak se obávám, již nebudu moci dokončit pro blížící se katastrofu. [...] Prosím Tě proboha – je to řada let práce – aspoň tohle ať po mně zůstane. Jsem zcela vedle a nejsem už schopen své dílo dokončit. [...] Vynasnaž se, proboha Tě prosím. Tvůj nešťastný Svetozar.“¹⁷

Tři dny po Nevoleho smrti napsal Zbyněk Havlíček v dopise přítelkyni Evě Prusíkové:

Nevole je mrtev: zvolil ten způsob sebevraždy, který mu vyšel mezi bludičkami čísel jako nejjistější, nevím ani, zdali se oběsil, zdali ho přejel vlak... [...] i když musel se svou velikou postavou, se svými neklidnými rukama, se svým způsobem myšlení, které se podobalo mnohem spíše básni anebo práci řezbáře než logice vědce – nápadný posmívajícímu se davu, před kterým ho chránil pouze titul docenta [...]. Vidím jeho svaté čelo pod mikroskopem noční lampy, když už všichni neandrtálci spí, kdy už je všechno sežráno a rozkradeno, jen ten svět básně a vědy je ještě jako bílá místa, nesnadno přístupná... Vracím se domů podél jeho oken, jeho svaté čelo září v prostředním pokoji... [...] Pokud jde o mne, nevím, co bych dal za to, kdybych jej potkal, tu osudnou neděli, cestou na nádraží – a kdybych jej mohl poprosit, aby přestal hrát roli... přestal nosit masku... kdyby sdělil svůj smutek, svou samotu, svou krizi – člověku, lidem – a nikoli soudu profesionálů... Zas jedna postava, jeden svatý je pryč [...] (Havlíček – Prusíková 2003, s. 470–471).

17 Z typoskriptu, který dal k laskavé dispozici syn Svetozara Nevoleho, zesnulý Ing. Jan Nevole.

LITERATURA

- Baeyer, Walter von:** Über konformen Wahn. *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie* 140, 1932, s. 398–438.
- Blažek, Petr – Eichler, Patrik – Jareš, Jakub:** *Jan Palach '69*. Univerzita Karlova – Togga 2009.
- Bonhoeffer, Karl:** Führerpersönlichkeit und Massenwahn. In: Jörg Zutt, Erwin Straus, Heinrich Scheller (eds.): *Karl Bonhoeffer. Zum Hundertsten Geburtstag am 31. März 1968*. Springer Verlag: Berlin – Heidelberg – New York 1969, s. 108–114.
- Deutschmann, Peter:** Sozialismus und Schizophrenie. *Wiener Slawistischer Almanach* 58, 2006, s. 141–202.
- Haltenhof, Horst – Bender, Matthias:** Induzierte wahnhafta Störung. In: Petra Garlip – Horst Haltenhof (eds.): *Seltene Wahnstörungen*. Steinkopff Verlag, Frankfurt am Main 2010, s. 141–148.
- Havel, Václav:** Dopis Gustávu Husákovi. In týž: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech*. Spisy, sv. 4. Praha 1999, s. 67–108.
- Havel, Václav:** Příběh a totalita. In týž: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech*. Spisy, sv. 4. Praha 1999, s. 931–959.
- Havlíček, Zbyněk:** Poznání a tvorba. In týž: *Skutečnost snu*. Torst, Praha 2003, s. 258–262.
- Havlíček, Zbyněk:** Básnický obraz a schizofrenní symptom. In týž: *Skutečnost snu*. Torst, Praha 2003, s. 273–289.
- Havlíček, Zbyněk:** *Veškerá poezie*. Dybbuk, Praha 2016.
- Havlíček, Zbyněk – Prusíková Eva:** *Dopisy Evě. Dopisy Zbyňkovi*. Torst, Praha 2003.
- Held, Klaus:** Idee einer Phänomenologie der Hoffnung. In: Dieter Lohmar – Dirk Fonfara (eds.): *Interdisziplinäre Perspektiven der Phänomenologie. Neue Felder der Kooperation: Cognitive Science, Neurowissenschaften, Psychologie, Soziologie, Politikwissenschaft und Religionswissenschaft*. Springer Verlag, Dordrecht 2006, s. 126–141.
- Hrabal, Bohumil:** Schizofrenické evangelium. In týž: *Spisy 1. Křehký dluh. Básnění a rané prózy*. Mladá fronta, Praha 2017, s. 447–455.
- Hrdlička, Josef:** Vědomí jako princip imaginace v metapoetických textech Zbyňka Havlíčka. In: Marie Langerová, Josef Vojvodík, Anja Tippnerová, Josef Hrdlička, *Symboly obludnosti. Mýty, jazyk a tabu české postavantgardy* 40. –60. let. Malvern, Praha 2009, s. 279–294.
- Husserl, Edmund:** *Briefwechsel. Band I. Die Brentanoschule*. Ed. Karl Schuhmann. Kluwer Academic Publishers: The Hague 1994.
- Husserl, Edmund:** *Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Manuskripten, 1918–1926, Husserliana 11*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1966.
- Husserl, Edmund:** *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Band XV. Texte aus dem Nachlass. Dritter Teil. 1929–35*. Ed. Iso Kern. Martinus Nijhoff, Den Haag 1973.
- Kliems, Alfrun:** *Der Underground, die Wende und die Stadt. Poetiken des Urbanen in Ostmitteleuropa*. Transcript Verlag, Bielefeld 2015.
- Kolář, Pavel – Pullmann, Michal:** *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016.
- Koutská, Ivana:** Akce „Dým“. In: Jiří Pištora: *Básně a Brundibásně*. Host: Brno 2011, s. 327–335.
- Kracauer, Siegfried:** *From Caligari to Hitler. A Psychological History of the German Film [1947]*. Princeton University Press 2004.
- Linhartová, Věra:** Za ontologii exilu. *Akord. Revue pro literaturu, umění a život*, 11, č. 2, 1996, s. 76–80.
- Nevole, Svetozar:** Ke způsobu provedení sebevražedných činů. (Z rozboru 2047 suicidních pokusů). *Časopis lékařů českých* 1961, č. 38–39, s. 1213–1221.
- Nevole, Svetozar:** *O tak zvaných lucidních snech*. Zdravotnické nakladatelství, Praha 1951.
- Nevole, Svetozar – Černý, L. – Skaličková, Olga:** K otázce sebevražednosti a její prevence. *Československá psychiatrie* 52, č. 3, 1956, s. 196–203.
- Nevole, Svetozar:** O vidění barev a osvětlení v subjektivních jevech optických, zvláště ve snech. *Sborník lékařský* 54, 1948, s. 37–88.
- Palacký, František:** O demokracii. In týž: *Sbírka spisův drobných. Díl třetí. Spisy z oboru politiky*. Nákladem B. Tempského: Praha 1873a, s. 135–144.

- Palacký, František:** *Doslow na místě předmluwy k Radhostu*. In týž: *Sbírka spisůw drobnych. Díl třetí. Spisy z oboru politiky*. Nákladem B. Tempského: Praha 1873b, s. 257–317.
- Patočka, Jan:** *Otázka solipsismu a argument souvislého snu [1942]*. In týž: *Fenomenologické spisy I. Přirozený svět. Texty z let 1931–1949*. Oikúmené, Praha 2008, s. 308–321.
- Pištora, Jiří:** *Básně a Brundibásně*. Host: Brno 2011.
- Plaggenborg, Stefan:** *Experiment Moderne. Der sowjetische Weg*. Campus Verlag, Frankfurt am Main – New York, 2006.
- Rolf, Thomas:** *Normalität. Ein philosophischer Grundbegriff des 20. Jahrhunderts*. Wilhelm Fink Verlag, München 1999.
- Saß, Henning – Wittchen, Hans-Ulrich et al.:** *Diagnostisches und Statistisches Manual Psychischer Störungen – Textrevison – DSM-IV-TR*. Hogrefe, Göttingen Bern Toronto 2003.
- Schütz, Alfred:** *Gesammelte Aufsätze I. Das Problem der sozialen Wirklichkeit*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1971.
- Schütz, Alfred:** *On Multiple Realities. Philosophy and Phenomenological Research* 5, 1945, s. 533–576.
- Soeffner, Hans-Georg:** *Auslegung des Alltags – der Alltag der Auslegung. Zur wissenssoziologischen Konzeption einer sozialwissenschaftlichen Hermeneutik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1989.
- Tesař, Jan:** *Zamlčená diagnóza. Triáda*, Praha 2003.
- Todorov, Tzvetan:** *V mezní situaci*. Přel. Kateřina Lukešová. Mladá fronta: Praha 2000.
- Vojvodík, Josef:** *Malá forma a její výbušný potenciál. „Lapkové“ Jiřího Pištory (1969)*. *Česká literatura* 66, 4, 2018, s. 504–526.
- Zahradníček, Jan:** *Knihy básní*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001.